

УДК 336:330.131.7

DOI: 10.25140/2411-5215-2018-3(15)-155-163

*Олена Шишкіна, Сергій Журман***СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ
ДО РОЗУМІННЯ ПРИРОДИ РИЗИКУ***Елена Шишкіна, Сергей Журман***СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НАУЧНЫХ ПОДХОДОВ
К ПОНИМАНИЮ ПРИРОДЫ РИСКА***Olena Shyshkina, Serhii Zhurman***SYSTEMIZATION OF SCIENTIFIC APPROACHES
TO DETERMINATION OF THE NATURE OF RISK**

У статті досліджено понятійно-категоріальний апарат ризику, систематизовано основні етапи розвитку поглядів на трактування ризику, визначено основні теоретичні здобутки в межах класичної, неокласичної, кейнсіанської, неокейнсіанської й сучасної економічної теорії, розглянуто наукові підходи до визначення природи ризику, визначено його суб'єктивні та об'єктивні аспекти. Зазначено, що при уточненні природи ризику необхідно зважати на дуалізм ризику, який може проявлятися у вигляді можливої невдачі (небезпеки чи збитку) або ототожнюватись зі сприятливими наслідками. Крім того, у статті проведено аналіз наявних у науковій літературі визначень категорії «ризик» та, з урахуванням отриманих результатів, запропоновано авторське тлумачення цієї категорії.

Ключові слова: ризик; невизначеність; ймовірність; природа ризику; ризик-середовище.

Рис.: 1. Табл.: 1. Бібл.: 30.

В статье исследованы понятийно-категориальный аппарат риска, систематизированы основные этапы развития взглядов на трактовку риска, определены основные теоретические достижения в рамках классической, неоклассической, кейнсианской, неокейнсианской и современной экономической теории, рассмотрены научные подходы к определению природы риска, определены его субъективные и объективные аспекты. Отмечено, что при уточнении природы риска необходимо учитывать дуализм риска, который может проявляться в виде возможной неудачи (опасности или ущерба) или отождествляться с благоприятными последствиями. Кроме того, в статье проведен анализ имеющихся в научной литературе определенных категории «риск» и, с учетом полученных результатов, предложено авторское толкование этой категории.

Ключевые слова: риск; неопределенность; вероятность; природа риска; риск-среда.

Рис.: 1. Табл.: 1. Библ.: 30.

In the article the conceptual and categorical apparatus of risk has been investigated; the main stages of the development of views and definition of the risk have been systemized; the main theoretical achievements in the framework of classical, neoclassical, Keynesian, neoknesian and modern economic theory have been determined; the scientific approaches to determination of the nature of risk have been considered and its subjective and objective aspects have been determined. It has been noted that when clarifying the nature of risk, it is necessary to take into account the duality of the risk, which manifests itself in the form of possible failure (danger or loss) or is identified with favourable consequences. In addition, the article analyzes the definitions of the "risk" in the scientific literature and, taking into account results obtained, the author has proposed the interpretation of this category.

Keywords: risk; uncertainty; probability; nature of risk; risk environment.

Fig.: 1. Table: 1. References: 30.

JEL Classification: G32

Постановка проблеми. Ризик є невіддільним ключовим елементом будь-якої діяльності та бездіяльності всіх без винятку економічних суб'єктів, які функціонують у ринкових умовах господарювання. Складність і суперечливість перетворень, що відбуваються в нестационарній економіці України, вимагає від суб'єктів підприємництва усвідомлення наслідків прийняття управлінських рішень, орієнтованих на ефективне досягнення стратегічних і тактичних цілей і планів розвитку.

Ставлення до ризику є неоднозначним, оскільки в певних суб'єктів ризик ототожнюється із вдачею і, відповідно, із отриманням прибутку, а в інших – із невдачею, а, відповідно, зі збитками. Особливості сприйняття ризику топ-менеджментом формує специфіку ставлення до нього і визначає особливості формування системи ризик-менеджменту. Відповідно створення ефективної системи управління ризиками неможливо без усвідомлення природи ризику й уточнення його змістовних характеристик. Таким чином, актуальність узагальнення й систематизації наукових підходів до розуміння природи ризику не викликає заперечень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальні основи дослідження природи ризику закладені в наукових працях таких класиків і неокласиків економічної теорії, як Р. Кантільон [1], Дж. Мілль [2], Ф. Найт [3], А. Сміт [4], А. Маршалл [5], Д. Рікардо, Й. фон Тюнен, Г. фон Мангольдт та ін. Значний внесок у розвиток теорії ризику зробили представники кейнсіанської, некейнсіанської та сучасної економічної теорії: Дж. М. Кейнс [6], І. Фішер, Дж. Фон Нейман, О. Моргенштерн, М. Фрідмен, Л. Севідж, К. Ерроу, Й. Шумпетер та ін. В останні десятиліття даній проблемі були присвячені роботи таких вітчизняних та закордонних науковців, як І. А. Бланк, І. Т. Балабанов, П. Л. Вілінський, П. Г. Грабовий, В. М. Гранатуров, М. В. Грачова, А. М. Дубров, Б. А. Лагоша, Є. Ю. Хрустальов, Г. Б. Клейнер, В. Н. Лівшиць, М. Г. Лапуста, Н. В. Хохлов і ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність значної кількості публікацій, присвячених дослідженню природи ризику й уточненню його змісту, складність і багатогранність зазначеної проблеми та її недостатня теоретична вивченість спричиняє відсутність однозначного трактування ризику. Нині, на наш погляд, не є повністю сформованим єдиний загальноприйнятий категоріально-термінологічний апарат у сфері управління ризиками та відсутнє чітке усвідомлення його сутності та змістовних характеристик, що унеможливорює ефективне управління ризиками на рівні окремих економічних суб'єктів.

Метою статті є систематизація наявних наукових підходів щодо розуміння природи ризику, уточнення й деталізація категоріально-понятійного апарату ризику за об'єктивними і суб'єктивними ознаками з урахуванням дуалізму його сприйняття.

Реалізація поставленої мети потребує формулювання і вирішення низки окремих завдань. До таких завдань, на нашу думку, доцільно віднести:

- дослідження історичних аспектів розуміння ризику як економічної категорії;
- вивчення категоріально-понятійного апарату у сфері ризику;
- систематизацію наукових підходів щодо дослідження природи ризику;
- формулювання авторського визначення економічної категорії «ризик».

Виклад основного матеріалу. Неможливо точно встановити часові межі початку вивчення ризику в наукових працях науковців і філософів давнини, проте відомі численні історичні факти, які дозволяють стверджувати про успішність вирішення проблем мінімізації негативних наслідків розвитку подій у різних сферах діяльності.

Наприклад, ще в давні часи розширення суспільного поділу праці, відокремлення сільськогосподарства від ремесла, збільшення продуктивності праці і, відповідно, зростання обсягів виробництва збільшувало кількість торгових угод і платежів, а отже, і спричинювало зростання ризиків для учасників угод. Про способи зниження ризиків тих часів можна говорити багато і при цьому пов'язувати різні методи та інструменти управління, що активно використовуються й досі. Зокрема, у III тис. до н. е. у Месопотамії активно використовувались механізми, які заклали основу страхування як інструменту управління ризиком. Прикладом цього є надання позик або створення торговцями «спільних кас», спрямованих на захист їхніх інтересів на випадок втрати вантажу під час перевезення. Існувала й така операція, коли один із позикодавців надавав купцю позику, при цьому забезпеченням цієї позики виступав сам купець, його сім'я та власність, що йому належала. Якщо подорож закінчувалась успішно, то тоді кредиту поверталось 100 % суми позики плюс деякий процент (частка прибутку). Якщо купець був пограбований, то тоді ним поверталось 50 % суми, а решта 50 % відшкодовувалась за рахунок спільної каси [7, с. 469].

Початок наукових досліджень сутності ризику припадає на пізні Середньовіччя (рисунок). Більшість дослідників цієї категорії вважає, що першість розгляду цієї категорії по праву належить Р. Кантільону, який уперше ввів термін «підприємець» в економічну теорію й обґрунтував зв'язок ризику з підприємницькою діяльністю [1, с. 28-33]. По суті, роботи Р. Кантільона передували роботам класиків економічної теорії, які стосувались дослідження природи ризику.

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЕТАПІВ РОЗВИТКУ ПОГЛЯДІВ НА ТРАКТУВАННЯ РИЗИКУ					
		<i>етапи (часові межі)</i>			
	...	XII – XIX ст.	30–40-і роки XX ст.	40–60-і роки XX ст.	2 половина XX ст. - початок XXI ст.
<i>наукові теорії, у яких досліджувались питання ризику</i>		класична економічна теорія	неокласична економічна теорія	кейнсіанська теорія, неокейнсіанська теорія	сучасна економічна теорія
<i>науковці</i>		Р. Кантільон, Й. фон Тюнен, Г. фон Мангольдт, Д. Рікардо, А. Сміт Дж. Мілль, Н. У. Сеніор	А. Маршалл, Л. Пігу, Ф. Найт	Дж. М. Кейнс	Й. Шумпетер, Г. Марковиц, Дж. Данциг, У Шарп, Дж. Неман, О. Моргенштерн
<i>узагальнене трактування ризику, що представлено в наукових теоріях</i>	...	- ризик передусім трактується з позицій доходу й ототожнюється з невизначеністю; - ризик розглядається або як компенсація можливого доходу в результаті прийнятого рішення або як отримання збитку понесеного внаслідок реалізації невдалого рішення	- ризик - це ймовірність відхилення від досягнення поставлених цілей; - ризик трактується як зворотна похідна прибутку; - величина ризику визначається розміром очікуваного прибутку й величиною його можливих коливань; - ризик не ототожнюється з невизначеністю (доведено Ф. Найтом)	- чітко розділяють поняття ризик та невизначеність; ризик розглядається як вимірювальна величина, а невизначеність не підлягає кількісній оцінці	- чітко поділяються поняття ризику і невизначеності; - ризик є ключовим елементом, який необхідно враховувати у дослідженні підприємницького прибутку, капіталу, відсотка і циклу кон'юнктури, інвестиційної поведінки тощо

Рис. Систематизація етапів розвитку поглядів на трактування ризику

Джерело: побудовано автором на основі [1-6, 8, 10].

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Один із засновників класичної економічної теорії А. Сміт вважав, що «...підприємець йде на ризик заради отримання прибутку, відповідно, його прибуток є платою за ризик. Для компенсації ризику повною мірою необхідно, щоб загальний дохід не тільки покривав усі випадкові втрати, але і забезпечував додатковий прибуток, що відповідає прибутку страхових товариств» [3, с. 235]. Натомість Дж. Мілль розглядав поняття ризику з погляду окремого підприємця. Він зазначав, що «ставка прибутку повинна значно перевищувати процентну ставку, а різниця власне і є компенсацією за ризик» [2, с. 496]. Представники класичної школи Д. Рікардо, А. Сміт, Дж. М. Мілль, Н. У. Сеніор, розглядаючи природу ризику, доводили, що плата за ризик, під якою розуміли відшкодування можливого ризику в підприємницькій діяльності, включалась у структуру підприємницького доходу (прибутку, «виграшу»), як і відсоток на вкладений капітал («заробітну плату» підприємця).

Розвинули цю теорію представники німецької класичної школи Й. фон Тюнен і Г. фон Мангольдт. Й. фон Тюнен стверджував, що дохід підприємця є не лише платою за ризик, але й винагородою за підприємницьке мистецтво, новаторство. Він вважав, що чим більше ризик, тим більше повинен бути дохід у порівнянні з можливими втратами, тобто з мінімальним доходом. Г. фон Мангольдт доводив, що несення ризику є найважливішою функцією підприємця. Розглядаючи дві категорії: «виробництво на замовлення» (де ризик мінімізується або навіть дорівнює нулю, оскільки заздалегідь відомий замовник і визначена ціна) і «виробництво на ринок» (у цьому випадку ризик не відомий, оскільки такі фактори як ціна і замовник не визначені, не ясно, чи буде існувати попит на вироблену продукцію). Запроваджуючи фактор часу він зазначав, що чим більше часовий інтервал від початку виробництва товару до його продажу, тим більше невизначеність успіху, вище ризик можливих втрат для підприємця і, відповідно, більше очікувана винагорода.

Подальшого розвитку категорія «ризик» отримала у працях неокласиків А. Маршалла, Л. Пігу і Ф. Найта. А. Маршаллом і Л. Пігу у 30-х роках ХХ ст. були закладені основи неокласичної теорії ризику, основні положення якої ґрунтуються на невизначеності і визначенні прибутку як випадкової величини. Зокрема, А. Маршалл розглядав ризик як зворотну похідну від прибутку, а плату за ризик вважав однією зі складових компонентів прибутку. Вчений вважав, що поведінка підприємця зумовлена концепцією граничної корисності, відповідно до якої він приймає таке рішення, за якого коливання прибутку будуть найменшими в порівнянні з іншими варіантами [5]. Ф. Найт у своєму дослідженні ризику і невизначеності довів нетотожність зазначених понять і визначив ризик як об'єктивну вірогідність того, що те чи інше явище відбудеться [4, с. 12-28].

Доповненням неокласичної теорії стали роботи Дж. М. Кейнса і його послідовників, які згодом лягли в основу кейнсіанської і неокейнсіанської теорії. Дж. М. Кейнс визначав ризик як невизначеність отримання очікуваного доходу від вкладення коштів, уперше склав класифікацію ризиків, виділивши ризики підприємця, кредитора й інфляції. При цьому Дж. М. Кейнс вважав, що всі види підприємницьких ризиків повинні попередньо піддаватися кількісному та якісному оцінюванню [6].

У ХХ столітті над питаннями дослідження природи ризику, їх ідентифікації й оцінки працювали численні науковці і практики. Видатні здобутки в досліджуваній сфері належать Г. Марковіцу та Дж. Данцигу (яких вважають засновниками наукового методу оцінки ризику в контексті аналізу інвестиційного поведінки економічних суб'єктів), Й. Шумпетеру (який вивчав проблеми ризику в контексті дослідження підприємницького прибутку, капіталу, відсотка і циклу кон'юнктури), У. Шарпу (йому належать фундаментальні дослідження основних понять ризику, систематизації видів ризику тощо), Дж. Фон Нейману і О. Моргенштерну (що розглядали проблему врахування ризиків у економічній поведінці суб'єктів).

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Проведені автором дослідження сучасних наукових доробок вітчизняних і закордонних учених щодо природи ризику і його змістовних характеристик дозволяють стверджувати, що серед науковців досі відсутня єдина позиція щодо розуміння цієї економічної категорії. Нині існує велике різноманіття авторських визначень ризику, що пов'язано з особливостями проведення вченими науково-прикладних досліджень, які переважно зосереджуються на вивченні ризиків у контексті окремих видів і сфер діяльності й акцентують увагу на тих якостях ризику, які, на їхню думку, є визначальними.

Намагання автора узагальнити найбільш суттєві визначення ризику знайшло відображення в таблиці.

Таблиця

*Трактування сутності ризику як економічної категорії
в сучасній науковій і довідковій літературі*

№ з/п	Автор	Визначення ризику	Джерело
1	2	3	4
1	С. В. Мочерний та ін.	Ризик – атрибут прийняття рішення в ситуації невизначеності, який наявний у більшості господарських операцій, економічній політиці	[11, с. 214]
2	С. В. Мочерний та ін.	Ризик – непередбачуваність і можливість настання подій з негативними наслідками (зазнати збитків, втратити вигоду тощо), зумовлених певними діями або рішеннями, які матимуть місце в майбутньому	[12, с. 244]
3	С. В. Мочерний та ін.	Ризик економічний – ризик, пов'язаний з невизначеністю, непередбаченістю, випадковістю поведінки суб'єктів ринкових відносин, що може завдати збитків підприємцю	[13, с. 280]
4	А. В. Коноплицький, Г. І. Філіна	Ризик – можливість настання несприятливого результату	[14, с. 385]
5	Л. І. Абалкин та ін.	Ризик (в економіці і підприємстві) – невизначеність, пов'язана із прийняттям рішень, реалізація котрих відбувається тільки із плином часу. Ризик являється невід'ємною частиною будь-яких підприємницьких рішень	[15, с. 688]
6	А. Г. Загородній, Г. Я. Вознюк	Ризик – усвідомлена можливість небезпеки виникнення непередбачених втрат очікуваного прибутку, майна, грошей у зв'язку з випадковими змінами умов економічної діяльності, несприятливими обставинами	[16, с. 638]
7	З. Б. Живко, М. О. Живко, І. Ю. Живко	Ризик – можливість настання обставин, що можуть завдати матеріальних збитків	[17, с. 297]
8	А. Т. Головка, В. Ф. Кобзар, О. О. Науменко та ін.	Ризик – рівень загрози збитків, який може статися внаслідок якоїсь несприятливої події тощо	[18, с. 210]
9	І. Бернар, Ж.-К. Коллі	Ризик – елемент невизначеності, який може відбитися на діяльності того чи іншого господарюючого суб'єкта чи на проведенні якої-небудь економічної операції	[19, с. 500]
10	М. А. Коваленко, В. Л. Чесноков	Ризик – ставлення інвестора до можливості заробити або втратити гроші. Прибуток – це винагорода інвестора за те, що він приймає ризик економічної невизначеності	[20, с. 294]
11	М. Я. Дем'яненко, Ю. Я. Лузан, П. Т. Саблук, В. М. Скупий та ін.	Ризик – це ймовірність зазнати втрат очікуваної економічної (фінансової) користі або прямих збитків через появу непевної (випадкової) події	[21, с. 419]
12	Г. А Швиданенко та ін.	Ризик – це ставлення інвестора до можливості заробити чи втратити гроші	[22, с. 257]
13	Вебстер	ризик - це небезпека, загроза, випадковість, можливість піддатися руйнуванню, втратам чи пошкодженням	[23, с. 2154]

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Закінчення табл.

1	2	3	4
14	В. М. Гранатуров, І. В. Літовченко	Ризик – це об’єктивно-суб’єктивна економічна категорія, що характеризує невизначеність кінцевого результату діяльності внаслідок можливого впливу (дії) на нього певних об’єктивних і/або суб’єктивних факторів, котрі не враховувались при його плануванні	[24, с. 34]
15	В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко	Ризик – це економічна категорія, яка відображає особливості сприйняття заінтересованими суб’єктами економічних відносин об’єктивно існуючих невизначеності та не конфліктності, іманентних процесам цілей покладання, управління, прийняття рішень, оцінювання, що обтяжені можливими загрозами і невикористаними можливостями	[25, с. 5]
16	М. Г. Лапуста, Л. Г. Шаршуківа	Категорію «ризик» можна визначити як небезпеку потенційно можливої, ймовірної втрати ресурсів або недоотримання доходів в порівнянні з варіантом, який розрахований на раціональне використання ресурсів в даному виді підприємницької діяльності. Іншими словами, ризик – це загроза того, що підприємець понесе втрати у вигляді додаткових витрат або отримає доходи нижчі за ті, на які він розраховував	[26, с. 56]
17	В. В. Шахов	Ризик – це можливість від’ємного відхилення між плановим і фактичним результатом, тобто небезпека несприятливого результату на одне очікуване рішення	[27, с. 16]
18	Г. С. Вечканов, Г. Р. Вечканова, В. Т. Пуляєв	Ризик – економічна категорія, яка характеризує стан невизначеності у виробничих відносинах, який передбачає отримання як позитивного так і негативного результату діяльності підприємства	[28, с. 312]
19	І. А. Бланк	Ризик – це ймовірність виникнення несприятливих наслідків у формі втрати доходу чи капіталу в ситуації невизначеності умов здійснення фінансово-господарської діяльності	[29]
20	С. Е. Саркісов	Ризик – це ймовірність понести збиток або втратити вигоду	[30, с. 594]

На основі вищенаведеного огляду визначень ризику як економічної категорії можливо виділити ознаки, які є спільними для переважної більшості трактувань ризику, а саме: першопричиною виникнення ризику є невизначеність зовнішнього і внутрішнього середовища функціонування об’єкта дослідження; ідентифікація й оцінка ризиків пов’язана зі значними складнощами; об’єктивні та суб’єктивні фактори впливу ризиків щільно пов’язані; оцінюючі ризик необхідно враховувати наявність шансу отримання позитивного результату та відсутність можливості точно визначити результат тієї чи іншої дії.

На нашу думку, ризик є складним поняттям, яке відображає загальну ефективність будь-яких рішень, спрямованих на досягнення тактичних і стратегічних цілей суб’єкта підприємництва. Ризик виникає на основі невизначеності й передбачає отримання як позитивного, так і негативного результату внаслідок діяльності або бездіяльності економічного суб’єкта.

Вищенаведені аспекти дослідження ризику дають змогу чітко прослідкувати різні підходи до дослідження природи і змісту ризику. Перший підхід, що вирізняється найбільшою кількістю наукових праць, пов’язаний із дуалізмом ризику, тобто з існуванням двох протилежних точок зору на сутність ризику. Так, з одного боку, ризик розглядається з погляду можливої невдачі, небезпеки та різного роду втрат (зокрема матеріальних), які можуть виникнути унаслідок прийняття невдалого рішення, а з іншого – ризик ототожнюється з можливою вдачею, сприятливими наслідками реалізації певних рішень та дій. Другий підхід щільно пов’язаний із першим і ґрунтується на розгляді ризику як певної події, яка у випадку свого настання може мати як позитивні, так і негативні наслідки. За третім підходом сутність ризику досліджується з погляду діяльності, що здійснюється з надією на отримання певної вигоди (доходу).

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Висновки і пропозиції. Досліджуючи природу ризику необхідно зауважити певні проблеми, які пов'язані з відсутністю єдиного понятійно-категоріального апарату, його суб'єктивним та об'єктивним характером та дуалізмом сприйняття. Зазначене дозволяє визначити свої специфічні особливості й виділити найбільш важливі, на нашу думку, риси ризику, які притаманні тій чи іншій сфері дослідження і виникають у процесі вирішення теоретико-прикладних завдань. Усвідомлення сутності ризику дозволяє адаптувати цю категорію до розв'язання конкретних управлінських завдань в умовах нестаціонарної економіки, що є предметом наших подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Cantillon R. *Essaisur la nature du commerce en general*. Paris, 1952. P. 28-33.
2. Mill John Stuart. *Principles of political economy with some of their applications to social philosophy/ John Stuart Mill*. New York: D.Appleton and Company, 443&445 Broadway, 1864. 616 p.
3. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Книги I-III. Москва: Наука, 1992. 572 с.
4. Найт Ф. Понятия риска и неопределенности. *Thesis*. 1994. Вып. 5. С. 12-28.
5. Маршалл А. Принципы экономической науки: в 3 т. Москва: Прогресс, 1993. Т. 1. 415 с., Т. 2. 310 с., Т. 3. 351 с.
6. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. Избранное. Москва: Эксмо, 2007. 960 с.
7. Шишкіна О. В., Дубина М. В. Гроші та кредит: навч. посіб. Чернігів: Видавець Брагинець О. В., 2016. 692 с.
8. Альгин А. П. Грани экономического риска. Москва: Знание, 1994. 64 с.
9. Альгин А. П. Риск и его роль в общественной жизни. Москва: Мысль, 1989. 187 с.
10. Абчук В. А. Риски в бизнесе, менеджменте и маркетинге. Санкт-Петербург: Изд-во Михайлова В. А., 2006. 480 с.
11. Економічна енциклопедія: у 3 т. Т. 3 / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ: Академія, 2002. 952 с.
12. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. Т. 2 / за ред. С. В. Мочерного. Львів: Світ, 2006. 568 с.
13. Економічний словник-довідник / за ред. д. е. н., проф. С. В. Мочерного. Київ: Феміна, 1995. 368 с.
14. Коноплицький В. А., Філіна Г. І. Економічний словник. Тлумачно-термінологічний. Київ: КНТ, 2007. 580 с.
15. Экономическая энциклопедия / науч.-ред. совет изд-ва «Экономика»; Ин-т экон. РАН ; гл. ред. Л. И. Абалкин. Москва: Экономика, 1999. 1055 с.
16. Загородній А. Г., Вознюк Г. Я. Фінансово-економічний словник. 3-тє вид., доп. та перероб. Львів: Видавництво «Львівської політехніки», 2011. 844 с.
17. Живко З. Б., Живко М. О., Живко І. Ю. Словник сучасних економічних термінів. Львів: Край, 2007. 384 с.
18. Словник фондового ринку / автори-укладачі: А. Т. Головка, В. Ф. Кобзар, О. О. Науменко та ін. Київ, 1999. 288 с.
19. Бернар И., Колли Ж.-К. Толковый экономический и финансовый словарь: французская, русская, английская, немецкая, испанская терминология: в 2 т. Т. II. Москва: Междунар. отношения, 1997. 760 с.
20. Коваленко М. А., Чесноков В. Л. Фінансовий словник: навч. посіб. вид. 2-ге, випр. і доп. Херсон: Олді-плюс, 2009. 382 с.
21. Фінансовий словник-довідник / за ред. М. Я. Дем'яненка. Київ: ІАЕ УААН, 2003. 555 с.
22. Универсальный экономический словарь. Менеджмент, маркетинг, реструктуризация / под общ. ред. Г. А. Швиданенко. Киев: Поисково-издательское агентство «Книга Памяти Украины», 1999. 392 с.
23. Webster's New International Dictionary Second Edition / William Allan Neilson. Editor in Chief. Springfield, Mass., USA: Merriam Company, 1956. 3194 p.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

24. Гранатуров В. М., Литовченко И. В. Управление предпринимательскими рисками: вопросы теории и практики. Одесса: МЧП «Эвен», 2005. 204 с.
25. Вітлінський В. В., Великоіваненко Г. І. Ризикологія в економіці та підприємстві: монографія. Київ: КНЕУ, 2004. 480 с.
26. Лапуста М. Г., Шаршукова Л. Г. Риски в предпринимательской деятельности. Москва: ИНФРА-М, 1998. 224 с.
27. Шахов В. В. Введение в страхование. Москва: Знание, 2000. 287 с.
28. Вечканов Г. С., Вечканова Г. Р., Пуляев В. Т. Краткая экономическая энциклопедия. Санкт-Петербург: Петрополис, 1998. 509 с.
29. Бланк И. А. Управление финансовой стабилизацией предприятия. Киев: Ника-Центр, Ольга. 2003. 496 с.
30. Саркисов С. Э. Менеджмент: словарь-справочник. Москва: Анкил, 2005. 808 с.

References

1. Cantillon, R. (1952). *Essaisur la nature du commerce en general*. Paris [in English].
2. Mill John Stuart (1864). *Principles of political economy with some of their applications to social philosophy/ John Stuart Mill*. New York: D.Appleton and Company, 443&445 Broadway [in English].
3. Smit, A. (1992). *Issledovanie o prirode i prichinakh bahatstva narodov. Knigi I-III [Research on the nature and causes of the peoples Books I-III]*. Moscow: Nauka [in Russian].
4. Nait, F. (1994). Poniatia riska i neopredelennosti [The concepts of risk and uncertainty]. *Thesis*, 5, 12-28 [in Russian].
5. Marshall, A. (1993). *Printsipy ekonomicheskoi nauki [Principles of economics]*. (Vols. 3). Moscow: Prohress [in Russian].
6. Keins, Dzh. M. (2007). *Obshchaia teoriia zaniatosti, protsenta i deneg. Izbrannoe [The general theory of employment, interest and money. Favorites]*. Moscow: Eksmo [in Russian].
7. Shyshkina, O. V., Dubyna, M. V. (2016). *Hroshi ta kredyt [Money and credit]*. Chernihiv: Vydavets Brahynets O. V. [in Ukrainian].
8. Algin, A. P. (1994). *Grani ekonomicheskogo riska [The brink of economic risk]*. Moscow: Znanie [in Russian].
9. Algin, A. P. (1989). *Risk i ego rol v obshchestvennoi zhizni [Risk and its role in public life]*. Moscow: Mysl [in Russian].
10. Abchuk V. A. (2006). *Riski v biznese, menedzhmente i marketinge [Risks in business, management and marketing]*. Sankt-Peterburh: Izd-vo Mykhailova V. A. [in Russian].
11. Mochernyi, S. V. (Ed.) (2002). *Ekonomichna entsyklopediia [Economic Encyclopedia]* (Vols. 1-3). Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].
12. Mochernyi, S. V. (Ed.) (2006). *Ekonomichnyi entsyklopedychnyi slovnyk [Economic Encyclopedia Dictionary]* (Vols. 1-2). Lviv: Svit [in Ukrainian].
13. Mochernyi, S. V. (Ed.) (1995). *Ekonomichnyi slovnyk-dovidnyk [Economic Dictionary-Directory]*. Kyiv: Femina [in Ukrainian].
14. Konoplytskyi, V. A., Filina, H. I. (2007). *Ekonomichnyi slovnyk. Tlumachno-terminolohichnyi [Economic Dictionary. Interpretative-terminological]*. Kyiv: KNT [in Ukrainian].
15. Abalkyn, L. I. (Ed.) (1999). *Ekonomicheskaiia entsiklopediia [Economic Encyclopedia]*. Moscow: Ekonomika [in Russian].
16. Zahorodnii, A. H., Vozniuk, H. Ya. (2011). *Finansovo-ekonomichnyi slovnyk [Financial and Economic Dictionary]* (3rd ed.). Lviv: Vydavnytstvo «Lvivskoi politekhniki» [in Ukrainian].
17. Zhyvko, Z. B., Zhyvko, M. O., Zhyvko, I. Yu. (2007). *Slovnyk suchasnykh ekonomichnykh terminiv [Dictionary of modern economic terms]*. Lviv: Krai [in Ukrainian].
18. Holovko, A. T., Kobzar, V. F., Naumenko, O. O. et al. (1999). *Slovnyk fondovoho rynku [Dictionary of the stock market]*. Kyiv [in Ukrainian].
19. Bernar, I., Kolly, Zh.-K. (1997). *Tolkovi ekonomicheskyi i finansovi slovar: frantsuzskaia, russkaia, angliiskaia, nemetskaia, ispanskaia terminolohiia [Explanatory economic and financial dictionary: French, Russian, English, German, Spanish terminology]* (Vols. 1-2). Moscow: Mezhdunar. Otnosheniia [in Russian].

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

20. Kovalenko, M. A., Chesnokov, V. L. (2009). *Finansovyi slovnyk [Financial dictionary]* (2nd ed.). Kherson: Oldi-plius [in Ukrainian].
21. Demianenko, M. Ya. (Ed.) (2003). *Finansovyi slovnyk-dovidnyk [Financial Dictionary-Directory]*. Kyiv: IAE UAAN [in Ukrainian].
22. Shvydanenko, H. A. (Ed.) (1999). *Universalnyi ekonomicheskyy slovar. Menedzhment, marketynh, restrukturyzatsiia [Universal economic dictionary. Management, marketing, restructuring]*. Kiev: Poiskovo-izdatelskoe agentstvo «Kniga Pamiati Ukrainy» [in Russian].
23. Webster's New International Dictionary Second Edition / William Allan Neilson. Editor in Chief. Springfield, Mass., USA: Merriam Company, 1956.
24. Granaturov, V. M., Litovchenko, I. V. (2005). *Upravlenie predprinimatelskimi ryzykami: voprosy teorii i praktiki [Business Risk Management: Theory and Practice]*. Odessa: MChP «Even» [in Russian].
25. Vitlinskyi, V. V., Velykoivanenko, H. I. (2004). *Ryzykologhiia v ekonomitsi ta pidpriemnytstvi [Risk in economics and entrepreneurship]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
26. Lapusta, M. G., Sharshukova, L. G. (1998). *Riski v predprinimatelskoi deiatelnosti [Risks in business]*. Moscow: INFRA-M [in Russian].
27. Shakhov, V. V. (2000). *Vvedenie v strakhovanie [Introduction to Insurance]*. Moscow: Znanie [in Russian].
28. Vechkanov, G. S., Vechkanova, G. R., Puliaev, V. T. (1998). *Kratkaia ekonomicheskaiia entsyklopediia [Brief economic encyclopedia]*. Sankt-Peterburh: Petropolis [in Russian].
29. Blank, I. A. (2003). *Upravlenie finansovoi stabilizatsiei predpriatiia [Financial Stabilization Management]*. Kiev: Nyka-Tsentr, Olga [in Russian].
30. Sarkysov, S. E. (2005). *Menedzhment: slovar-spravochnik [Management: dictionary reference]*. Moscow: Ankil [in Russian].

Шишкіна Олена Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14035, Україна).

Шишкіна Елена Викторовна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов, банковского дела и страхования, Черниговский национальный технологический университет (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14035, Украина).

Shyshkina Olena – PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Department of Finance, Banking and Insurance, Chernihiv National University of Technology (95 Shevchenka Str., 14035 Chernihiv, Ukraine).

E-mail: shyshkina.olena.v@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8946-1027>

Журман Сергій Миколайович – кандидат економічних наук, доцент, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка (вул. Гетьмана Полуботка, 53, м. Чернігів, 14013, Україна), депутат Чернігівської обласної ради.

Журман Сергей Николаевич – кандидат экономических наук, доцент, Национальный университет «Черниговский коллегіум» имени Т. Г. Шевченко (ул. Гетьмана Полуботка, 53, г. Чернигов, 14013, Украина), депутат Черниговского областного совета.

Zhurman Serhii – PhD in Economics, Associate Professor, National University of «Chernihiv Collegium» Taras Shevchenko (53 Hetmana Polubotka Str., 14013 Chernihiv, Ukraine), Deputy of the Chernihiv Regional Council.